

Izvorni znanstveni rad
UDK: 811.163.42'255:27.234:
003.349.1:003.349

Stjepan Damjanović

**ZAPAŽANJA O JEZIČNIM RAZLIKAMA IZMEĐU
GLAGOLJIČNOGA I ĆIRILIČNOGA IZDANJA
NOVOGA TESTAMENTA (1562/3) S OSOBITIM
OBZIROM NA REFLEKS JATA**

Rasprave koje se vode o jezičnim koncepcijama hrvatskoglagoljičnih protestantskih tekstova velikim se dijelom odnose na to koje su knjige hrvatski protestanti uzimali kao jezični uzor i kako su gledali na pomlađivanje jezika, tj. na potrebu izbjegavanja prestarjelih jezičnih elemenata i uvođenja svježih (iz govornih idioma ili iz novijih tekstova). Ovaj rad pokazuje na primjeru jata, a donekle i drugih jezičnih pojava, da su nakon pojave glagoljičnoga Novoga testamenta 1562. ojačali glasovi da se ponešto pretjeralo u udaljavanju od hrvatskoglagoljske tradicije pa se elementi te tradicije pojačano javljaju u ćiriličnom izdanju Novoga testamenta iz 1563. godine.

Ključne riječi: jezične razlike, jat, glagoljski *Novi testament*, ćirilični *Novi testament*

Pažljivo čitanje izdanja hrvatskih protestanata nudi mogućnost utemeljenih zaključaka o njihovim jezikoslovnim koncepcijama, tim više što su oni prvi u predgovorima svojih knjiga i izrijeком o tim koncepcijama pisali, a ostavili su i drukčije tragove o svojim razmišljanjima kako oblikovati jezik knjige. Tako se jasno vidi da su u kratkom vremenu od pojave glagoljičnoga do pojave ćiriličnoga izdanja *Novoga testamenta* promijenili neke stavove, vjerojatno pod utjecajem kritika glagoljičnoga izdanja za koje su mnogi držali da se u jezičnom pogledu prejako udaljilo od jezika hrvatskoglagoljskih svetopisamskih tekstova.

Godine 1916. u 212. i 214. knjizi Rada JAZU objavio je Franjo Fancev svoju magistralnu radnju *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga*. Ta opsežna (190 stranica!) rasprava postala je s pravom nezaobilaznim izvorom spoznaja o protestantskim jezičnim koncepcijama i o njihovim konkretnim postupcima u oblikovanju jezika hrvatskih izdanja iz Uracha. Značajnu pažnju udijelio je i usporedbi grafije i jezika između glagoljičnih i ćiriličnih izdanja. Gotovo stoljeće nakon njegova rada učinjeni su neki rijetki pomaci u razumijevanju spomenutih pitanja. Da bismo učinili nove korake, potrebno je uključiti nova jezikoslovna teorijska dostignuća (posebno ona koja se odnose na oblikovanje književnih jezika i njihovih stilova) i pristupiti pažljivom istraživanju svakoga pojedinoga izdanja te njihovoj me-

đusobnoj usporedbi. U ovom se radu pokušava pokazati neke grafijske i jezične razlike između glagoljičnoga (1562/3) i ćiriličnoga (1563) izdanja *Novoga testamenta* i objasniti čime su one uzrokovane. Posao nam je olakšan pretiscima koje je izdao Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“ iz Zagreba (pretisak glagoljičnoga izdanja izašao je 2007¹, a pretisak ćiriličnoga izdanja 2008² i rezultati istraživanja u okviru znanstvenoga projekta „Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjeranja XVI. stoljeća“ koji vodi profesor Mateo Žagar, a podupire Hrvatska zaklada za znanost. Oni nude mogućnost da na više načina provjerimo kakve su promjene načinjene u ćiriličnom u odnosu na glagoljični Novi testament i s kojom namjerom.

Fancev je u spomenutoj svojoj radnji napisao i ovo:

Razlike, koje nalazimo među glagolskim i ćirilskim izdañem novoga testamenta, nijesu ni najmañe slučajne, već ćemo redovno u promjenama, koje su učinene u ćirilskom izdañu, naći naslañañe na starije crkvene prijevode, a tako naslañañe bit će nam razumljivo samo onda, ako dopustimo, da su prevodioci i korektori za uređene ćirilskoga izdañia dobili takav izvor, koji prije nijesu imali... (Fancev 1916a: 158)

Lako ćemo se složiti s Fancevom da razlike nisu nimalo slučajne, ali da su posljedica toga što su se u ćiriličnom izdanju prevoditelji naslanjali na starije crkvene prijevode već je ponešto neprecizna jer i u glagoljičnom su se izdanju naslanjali na starije crkvene prijevode, tj. na glagoljičnu liturgijsku tradiciju.

Pripravnost da mijenjaju pokazali su i prije no što se pojavilo ćirilično izdanje *Novoga testamenta* što pokazuje korekturni arak koji su slali svim kupcima glagoljičnoga izdanja. (Damjanović 2014: 112-129) Već sam prije pokušao napraviti neke usporedbe između dvaju predgovora (glagoljičnom i ćiriličnom izdanju) koje su npr. pokazale 38 razlika u bilježenju jata: polovica od toga su slučajevi kada u glagoljičnom predgovoru imamo grafem jat, a u ćiriličnom samoglasnik *i*, jedna petina na slućajeve kada se u glagoljičnom predgovoru nalazi grafem jat, a u ćiriličnom refleks *e*. Ako uzmemo zajedno prvu i drugu promjenu, dolazimo do zaključka da u tri četvrtine slućajeva u glagoljičnom predgovoru imamo tradicionalno knjiško hrvarskostaroslavensko rješenje, a u ćiriličnom primicanje čakavskim govorima. (Damjanović 2014: 130-139) To je drukćije no što tvrdi Fancev, ali naši se rezultati odnose samo na predgovore, a Fancev je imao na umu puno veću korpus.

---

¹ *Novi testament*, Pretisak glagoljičnoga izdanja iz 1562./1563., Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“. 2007., priredio Alojz Jembrih.

² *Novi testament*, Pretisak ćiriličnoga izdanja iz 1563, Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“. 2008., priredio Alojz Jembrih.

Pretpostavke i potvrde

Namjerno čitanje bez brojanja pokazuje npr. da su puni zamjениčki oblici iz glagoljičnoga izdanja u ćiriličnom redovito zamijenjeni kontrahiranima (*koji* > *ki*, *koja* > *ka* i sl.) i tako to izgleda pregledali mi bilo koji dio korpusa. Nasumce birajući glasovne pojave odmah uočavamo da je skupina *št* iz glagoljičnoga izdanja u ćiriličnom zamijenjena skupinom *čt* (to znači da je svako *što* postalo *čto* i da su uvijek provedene promjene *začto* > *zašto* i *pošto* > *počto*), da se u ćiriličnom izdanju slogotvorno *l* nalazi uvijek na svojem mjestu (slogotvornost je označena ili jerom ili apostrofom iza *l*), a u glagoljičnom tekstu to je *l* redovito zamijenjeno samoglasnikom *u*: *puk* : *plk*, *mučati* : *mlčati* i sl.), da je svaka početna skupina *sv* – iz glagoljičnoga teksta u ćiriličnom vraćena u *vs* . (*svi* > *vsi*), da je svako prijedložno i prefiksarno *u* iz glagoljičnoga izdanja u ćiriličnom zamijenjeno sa *v* (*v*, *vb*, *va*) itd.

Da bismo u taj svoj dojam bili sigurni proveli smo brojanje nekih pojava na deset stranica (401 – 411 glagoljičnoga izdanja i odgovarajuće ćiriličnoga). Kontrakcije zamjениčkih oblika u ćiriličnom su izdanju 12 puta zamijenile puni oblik iz glagoljičnoga, a suprotnih primjera nema. U 17 primjera *u* iz glagoljičnoga teksta zamijenjeno je u ćiriličnom slogotvornim *l* različito napisanim (s apostrofom, s jerom), a samo u jednom slučaju slogotvorno se *l* nalazi u glagoljičnom i u ćiriličnom izdanju (u kojemu mu je dodan apostrof). Prijedložno i prefiksarno *u* iz glagoljičnoga izdanja zamijenjeno je u 25 slučajeva s *vb*, *v*, u ćiriličnom, ali kod te je pojave nedosljednost nešto veća, naime u pet slučajeva u glagoljičnom se izdanju nalazi čakavsko *va*, a na tom mjestu u ćiriličnom nalazimo *v(b)*. To je, međutim, ista tendencija povratka na knjiško rješenje.

Provedeno brojanje na manjem broju stranica posve potvrđuje dojam koji imate čitajući cijeli Novi testament u jednoj i drugoj inačici . Naravno, ostaje nam da tumačimo promjene koje su napravljene. Sve koje sam ovdje, za primjer, spomenuo, može se reći da potvrđuju da su priređivači Novoga testameta ocijenili da u glagoljičnom tekstu ima previše udaljavanja od književnojezične norme koja je vladala u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama i da je potrebno malo se „vratiti“ njihovu jeziku. Od svih osobina koje sam spomenuo moglo bi se diskutirati jedino o sažimanju zamjenica jer je ona tipična za čakavsko narječje, ali nije rijetka u glagoljičnim liturgijskim tekstovima. Važnije je od toga pitanje kako je s drugim jezičnim razinama.

Jat

Dok čitate pažljivo tekst, uočavate da bilježenje jata nije ni u glagoljičnom ni u ćiriličnom tekstu dosljedno i da razlike između glagoljičnoga i ćiriličnoga teksta nisu tako jednosmjerne kao što je bio slučaj s razlikama koje smo prije spomenuli.

Jat u korijenskim morfemima

Prvo ćemo ponuditi popis korijenskih morfema pronađenih na korpusu od 140 prvih stranica i uz njih okupiti pripadajuće lekseme: prva riječ je iz glagoljičnoga, druga iz ćiriličnoga teksta, prva brojka uz navedene primjere označava stranicu a druga redak u glagoljičnom izdanju:

bêg- : beži : bêži 118, rubna bilješka

bêl- : bile: bêle 68,7;138, 4/5

bdê- : bdinija : bdênja 130, 28

brêm- : brime : breme 50, 10

cêl- : cêlo : cilo 3,5

cên- : cina : cêna 103, 27; cinu procinenu : cênu ucenjenoga 104, 6

človê- : človêk' : človik 1,19; 2,27; 3,28; človek' : človik 2,6; 2, 10; 3,5; 3,12; učlovečil' : učlovičil' 2,18; človika : človêka 7,7

dêl- : delom : dêlom' 17,12; dila : dela 17, 13; dilih : dêlih 86, 20; dila : dêla 86, 24; dilo : dêlo 97, 97, 26

dêv- : devi : dêvi 22,15/1; dive : dêve 16,14

drêv- : drevo : drivo 57,8; dreva : drêva 91,4

grêh- : grêhe : grihe 2, 29; grehi : grihi 3,15; pregrîšen'e: pregrešen'je 10, 20; grihi : grêhi 120, 5/6// grisi : grihi 41,26

hotê- : hotêli : hoteli 7,23

lên- : lini : lêni 95, 14

lêv- : levoi : livoi 78,11; levu: lêvu 96, 3

mêh- : u mehe : u mihe 43,6; v mêhi : v mihe 43, 7/8; mehi : mihi (N. mn.); mehi : mihê (A. mn.) 117, 18/19

mêr- : miru : mêru 122,14; merite : mêrite 122,15; licimiri : licimêri 34,21; licimiri : licemêri 65,18; licimire : licemêre 36, 23

mês- : mêtê : mestu 1,13; mista : mêsta 62,4; misto : mêsto 105,29 (2x), 130,3; misto : mesto 108,28; mistih : mêtihъ 115,25
nê- : nêke : nîke 4,16; neke : nîke 10,7; neki : nêki 116,5; nêkude : nekude 8,6; nê : nî 9,9: 30, 3
nêm- : Nemškoga : Nimškoga 6,7; nêmskih : Nimških 8,13; nêma (človika) : nîma (človika) 44,10/11
nêma- : nêmaju : nîmaju 8,19
nês(m)- : nesmo : nîsmo 7,27
prêd- : pristola : prestola 95,26; prid : prêdč 125,13
rêč- : riči : reči 92, 10
sêê- : sîje : sêje 54,23; sîjuči : sêjuči 120, 28/29; usijano : vsêjano 122,29
sêd- : sede : side 54,21; seda : sêde 65,1; sedeti : sidêti 78,11; posedite : posêdite 96,5
sêk- : izsêci : izseči 8,13; odseci : odsêci 141, 16/17
sêm- : sîme : seme 122,4/5
sên- : sino: seno 36,1
slovên- : slovênskîm' : slovînskîm' 3,10; Sloveni: Slovînci 7, 22
svêt₁- ('lux'): svîtlu : svetlu (pridjev) 10,10
svêt₂- ('mundus') : svetê : svîtu 3,28
têh- : têšiti : tišiti 3,23
têl- : tilo : telo 35,9; 60,12; tilo : têlo 35,19; 107, 26 (2x); telo : tilo 99,7; na postêli : na poste 134,4; postîlju : postêlju 116,12; 116, 15; 116, 16
trêb- : potrêbu : potrebu 10,15
trpê- : trpeti : t'rpêti 69,11
umê- : razumîli : razumêli 131,8
vêd- : vedeti : vêditi 4,11; pripovedaite : pripovîdaite 46,28
vêr- : vêra : vera 1,18; 2,6; vêre : vere 9,16; vîre : vere 66,2; vîra : vera 69, rub., vîre : vêre 123, 19
vês- : obesi : obêsi 103, 25
vêt- : obêtom : obetom 3,6
vêtr- : vitra : vetra 123,12; vêttri : vetri 123, 21; vîtarč : vêtarč 130,27
vidê- : vidîli : vidêli 137, 27
zdê- : u zdeli : u zdêli 60, 5; zdele : zdêle 88,11
zvêzd- : zvîzde : zvêzde 91,23

Usustavljeni brojčani odnosi u korijenskim morfemima izgledaju ovako:

Glagoljični tekst	>	Ćirilični tekst	
ê	>	i	13
ê	>	e	11
i	>	ê	36
e	>	ê	17
i	>	e	14
e	>	i	19

Ako uzmemo zajedno promjene $i > ê$ i $e > ê$, oni čine gotovo polovicu (53 od 110) promjena i iz tih je brojaka jasno da je povratak knjiškim oblicima bio najснаžnija tendencija pri jezičnom uređivanju ćiriličnoga izdanja.

Suprotna tendencija vidi se u promjenama $ê > i$ i $ê > e$: ona je više no dvostruko slabija od prve (24 od 110). Treći par ($i > e$, $e > i$) pokazuje nesigurnost u odlučivanju za ikavski ili ekavski refleksi jata i ta nesigurnost može biti uvjetovana različitim razlozima (podrijetlom pisaca, predlošcima kojima su se služili i možda još čim).

Da je tendencija povratka rješenjima iz knjiga prevladavajuća, vidi se i po slučajevima u kojima se etimološko *e* iz glagoljičnoga teksta zamjenjuje jatom u ćiriličnom:

od *žetve* : od *žêtve* 44, 23; *mene* : *mêne* 137, 18; *tebe* : *têbe* 125,5;
rekoše : *rêkoše* 130, 11; *peharov* : *pêharovъ* 132, 4 i sl.

Dodatni dokaz su oblici glagola *biti*:

be : *bê* 44, 11; 51, 12; 51, 27; *bi* : *bê* 60, 10; 113, 7; *bihu* : *bêhu* 123,12; 130, 20.

Nema primjera u kojima bi jat bio zamijenjen ikavskim ili ekavskim refleksom.

Jat u gramatičkim morfemima

U gramatičkim morfemima razlika najčešće dolazi u dativu/lokativu jednine imenica i zamjenica: čini se da su priređivači ćiriličnoga zdanja najviše bili skloni upotrijebiti gramatički morphem – i na mjestima gdje se u glagoljičnom nalazio ili jat ili *e*: *verê* : *veri* 2,21; *sebê* : *sebi* 1, 118; 3, 12; *vojvodê* : *voivodi* 5, 15; *mane* : *meni* 26, 20; *mene* : *meni* 27, 2; 94, 25; 96, 18; 101, 11 itd. Takvih je primjera na proučenim stranicama 13, a svaka druga promjena ima po primjer dva: *vole* : *volê* 1, 27; *prilike* : *prilikê* 15, 4; *mnê* : *mъne* 34, 4; v novi *mêhi* : v nove *mihe* 43, 7/8 itd.

U akuzativu množine imamo samo promjenu u jat na mjestima na kojima je u glagoljičnom tekstu bio gramatički morfem *e*, i samo u jednom slučaju promjenu *i > ê*: *mehi* : *mihê* 117, 18/19; va uši *negovi* : va uši *negovê* 134, 10 i sl. Jata nikada nije bilo u akuzativu množine pa se u ovim slučajevima može držati konstruiranim knjiškim oblikom. Slično je i s dvojinskim (N/A) oblicima samo što je jat u njima u starije doba dolazio: *dvi ribi* vazamši : *dvi ribê* vazamši 61,1; *dvi ribi* : *dvê ribê* 130, 15 : *noge* : *nogê* 141, 18; *ruke* : *rukê* 141, 14; 125, 15 i sl.

Primjera iz drugih vrsta riječi je premalo: *vide* : *vidi* (aor) 28,9; *vide* : *vidê* 113, 7; *sideh* : *sidêh* 101, 16; *kade* : *kadi* 95, 10/11.

Priređivači ćiriličnoga teksta dosljedno su mijenjali glagol *ĵisti* u *jasti*: *ĵisti* : *jasti* 50, 17; *ĵidući* : *jadući* 49, 9; *ĵiše* : *jaše* 61,3; 65,3; *ĵili* : *jali* 61, 6; 65, 5.

Spomenimo i to da je nekoliko primjera kad je do promjene došlo, ali se ona tiče grafijske razine, npr. *bole* > *bolê* 9,7 ili *negovu* : *nêgovu* 16,8, tj. različitoga bilježenja palatalnosti.

Zaključno

Promjene jata koje su načinjene u ćiriličnom izdanju protestantskoga Novoga testamenta u odnosu na godinu dana starije glagoljično nisu tako dosljedne kao neke druge na glasovnoj razini, ali je i u njima prevladavajuća tendencija dovesti tekst što je više moguće u sklad s jezikom pripadajuće (hrvatskoglagojske) tradicije. Potvrđuje se da je u krugu onih koji su djela stvarali prevladavalo uvjerenje da se glagoljični tekst malo previše udaljio od knjiške tradicije i da je ćirilični potrebno uskladiti s njom. Naravno, načelni stavovi su jedno, a ostvarenja drugo pa otud nedosljednosti koje mogu biti posljedica i nepažnje i nesigurnosti.

Literatura

Brozović, Dalibor. 1973. O hrvatskom književnom jeziku šesnaestoga stoljeća. „Zbornik Zagrebačke slavističke škole“, knj. 1. Ur. Franjo Grčević i Mladen Kuzmanović. Zagreb.

Bučar, Franjo. 1910. *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb: Matica hrvatska.

Damjanović, Stjepan. 2010a. Kakav je jezik za knjige prikladan? u: *Sprache und der frühmittelalterlichen Slaven: Festschrift für Radoslav Katičić zum 80. Geburtstag*. Ur. E. Stadnik – Holzer und G. Holzer, Frankfurt: 29-36.

Damjanović, Stjepan. 2010b. Slova ostavljena i pogrišena, u: *Knjige poštujući, knjigama poštovan (o 70. rođendanu Josipa Bratulića)*. Ur. Davor Dukić i M. Žagar, Zagreb: Matica hrvatska: 267- 282.

Damjanović, Stjepan. 2014. *Novi filološki prinosi*. Zagreb: Matica hrvatska.

Fancev, Franjo. 1916a. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. „Rad JAZU“, 212: 147-223.

Fancev, Franjo. 1916b. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka: Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga. „Rad JAZU“, 214: 1-112.

Summary

REFLECTIONS ON LINGUISTIC DIFFERENCES BETWEEN GLAGOLITIC AND CYRILLIC EDITION OF THE NEW TESTAMENT (1562/3) WITH SPECIAL CONSIDERATION OF YAT REFLEX

The debates on linguistic conceptions of the Croatian Glagolitic Protestant texts involve, to a large extent, the choice of books that the Croatian Protestants used as linguistic models and their view on the rejuvenation of language, in other words, the need to avoid obsolete linguistic elements and introduce the fresh ones (from spoken idioms or newer texts). On the example of yat and partly some other linguistic occurrences, this paper demonstrates that following the appearance of the Glagolitic New Testament in 1562 there arose voices of discontent claiming the excessive distancing from Croatian Glagolitic tradition. Consequently, the elements of that tradition were reinforced in the Cyrillic edition of the New Testament published in 1563.

Keywords: linguistic differences, yat, the Glagolitic New Testament, the Cyrillic New Testament

Članak preuzet iz zbornika radova *STUMAČENO PRAVO I RAZUMNO, Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*, Tanja Kuštović i Mateo Žagar (ur.), Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Adventističko teološko visoko učilište, str. 24-31.